

Norra Solberga gamla kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med
omläggning av spåntak
Norra Solberga socken i Nässjö kommun,
Jönköpings län, Linköpings stift

Norra Solberga gamla kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med
omläggning av spåntak
Norra Solberga socken i Nässjö kommun,
Jönköpings län, Linköpings stift

Rapport och foto: Robin Gullbrandsson
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2013

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte	5
Historik.....	6
Före restaurering.....	8
Smideskors.....	8
Omfattning och vidtagna åtgärder	11
Taktäckning.....	11
Smideskors.....	15
Byggnadsarkeologiska rön.....	17
Undertak	17
Korets taklag	17
Sakristians taklag	23
Sammanfattning.....	23
Referenser.....	24
Tryckta källor	24
Arkiv.....	24
Administrativa uppgifter.....	24

Bilagor

Bilaga 1. Material specifikation

Utdrag ur digitala fastighetskartans blad Norra Solberga 63E 9jN.

Norra Solberga gamla kyrka i maj 2013 efter avslutade takarbeten.

Inledning

År 2010 påtalades behovet av översyn av det bristfälliga spåntaket på Norra Solberga gamla kyrka. Ett preliminärt åtgärdsförslag för total omtäckning togs fram i oktober 2011 och församlingen tillställde länsstyrelsen detta för tillståndsprövning. Tillstånd beviljades den 2 januari 2012. För antikvarisk medverkan anlidade församlingen Jönköpings läns museum genom Robin Gullbrandsson som även sammanställt föreliggande rapport. Arbetena genomfördes från februari till maj 2013. Slutbesiktning ägde rum den 22 maj 2013.

Syfte

Arbetena syftade till att ge kyrkan ett nytt traditionellt och långsiktigt hållbart spåntak. Rapporten syftar till att utgöra en dokumentation av arbetenas art och omfattning, samt av material- och metodval.

Norra Solberga gamla kyrka fotograferad 1902 i samband med bygget av nya kyrkan. Tillbyggnaden av långhuset i timmer kom följande år att rivas när kyrkan omvandlades till gravkapell. Taken är täckta med spån. ATA.

Historik

Norra Solberga gamla kyrka är uppförd under tidig medeltid som en romansk stenkyrka med smalare, rakslutet kor och en troligen senare tillfogad sakristia i norr. Någon närmare tidsbestämning är i dagsläget svår att ge, men de bevarade ursprungliga takstolarna skulle genom dendrokronologisk provtagning och analys kunna ge besked om virkets fällningsår. Påträffade sotlager under den äldsta golvnivån indikerar att en träkyrka som brunnit föregick stenkyrkan, kanske en privatkyrka till Grimsbergs gård, vilket traditionen gör gällande.

Till följd av socknens ökande invånarantal förlängdes långhuset åt väster i timmer 1663. År 1750 uppfördes en likaså timrad korsarm i norr. Med tiden blev kyrkan otidsenlig och förfallen, varför det efter långa diskussioner beslutades att bygga en ny stor kyrka väster om den gamla. Detta bygge ägde rum 1898–1902. Av pietetsskäl sparades den gamla kyrkan och omvandlades till gravkapell 1903–1904 efter att trätillbyggnaderna rivits. För programmet och ritningarna svarade Jönköpings stadsarkitekt August Atterström. Därvid återuppfördes den ursprungliga västgaveln. Taktäckningen av spån bibehölls och kompletterades med spån från de rivna tillbyggnaderna och nya sågade spån. Ett kors uppsattes på västra gavelspetsen medan ett äldre smideskors återmonterades på den östra. Vindskivor och takfotsbrädor nytillverkades. Kyrkorummets gamla brädtak kläddes med pärlspont och lösa bjälkar. Det dröjde dock inte mer än några år förrän spåntäckningen byttes ut mot rött cementtegel.

Eric Ihrfors teckning från sent 1800-tal av kyrkan för "Smolandia sacra". ATA.

Fotografiet till höger visar sakristian och ett hörn av den timrade korsarmen åt norr, taget strax före dennas rivning. Ovan ett fotografi som visar kyrkan med den taktäckning av cementtegel den hade under 1910- och 20-talen. ATA.

I etapper omlades kyrkans takfall på nytt med spån 1927–1932 för att återskapa det tidigare utseendet. Sågade ekspån användes. År 1964 byggdes ett nytt bårhus på kyrkogården och den gamla kyrkan förlorade sin funktion. Frågan om återgång till gudstjänstlokal väcktes och beslutades. En stor restaurering genomfördes 1967–1971. Alla tak sågs då över och skadade spån ersattes. Några av takstolarna lagades. Ett nytt innertak uppsattes och ett litet vapenhus i trä uppfördes vid västgaveln.

Kyrkorummet före rivningen av den timrade tillbyggnaden 1903. Fotografier i Norra Solbergas kyrkoarkiv, Landsarkivet i Vadstena.

Norra Solberga gamla kyrka före arbetena. Befintlig täckning av ekspån från omkring 1930.

Före restaurering

Befintlig spåntäckning utgörs av sågade ekspån från 1927–1932 respektive 1967–1971, spikade i trelagstäckning direkt på undertaket utan luftning i takfot. Spånen är 45 cm långa och 2 cm tjocka i nederkant. Änden är kapad i rät vinkel. Bleket är 15 cm långt. Spånen är fästa med en till två spikar, nu till stor del gravt rostskadade, varför flera spån lossnat. Vindskivor, vattbrädor och takfotsbrädor är svartmålade och härrör sannolikt från senaste stora översynen 1967–1971. I mötet mellan kor- och sakristitak ligger på västsidan en rännal av kopparplåt. På vapenhuset ligger kluvna furuspån från 1971 i gott skick. Nedersta två varven är med dekorspån, C- och spetsspån.

Smideskors

På långhusets gavelspetsar sitter två stycken stora smideskors med vindflöjlar som bär året ”1712” utstansat. Korsen består av fyrkantsjärn med fastnitade rosetter av bandjärn. På krönet över flöjeln är en liten smäckerdekoration. Korsen är nedtill uppdelade i två

Detaljer av befintlig ekspåntäckning på södra sidan.

Smideskorsen nedmonterade inför restaurering. Alla ytor har påtaglig gravrost. Ena armen på en av flöjlarna är defekt. Stag och fötter har skador. Vissa av bandjärnen har deformerats.

Rivning av spån på långhusets norra takfall.

stag samt ett fastnitat stag varmed de är fastspikade vidnocken. Båda korsen har en gravt korroderad yta med många porbildningar. Inga färgrester kan konstateras och det är oklart om de ursprungligen varit målade eller linoljebrända. På båda korsen finns partiellt behov av riktning hos bandjärnsrosetterna. Det östra korset har en stor spricka i sitt fastnitade fotsstag. Nitförbandet till stagets ena bandjärnsrosett är ersatt med en omvikt spik. Det västra korset har en lös bit i ena fotstaget och vindflöjelns övre fäste är av.

Omfattning och vidtagna åtgärder

Taktäckning

Undertaket var på långhuset i gott skick, med endast smärre skador mot västgaveln. Inga skador kunde noteras på de romanska takstolarna på vinden. Undertakets ojämna yta har sannolikt medfört att det klarat sig utan större skador, det har funnits en naturlig luftväxling som annars sällan är för handen när det rör sig om täckningar med sågade spån där passformen är så god att fukt stängs in. På korets södra sida var en av de översta undertaksbrädorna i dåligt skick och fick bytas, på nordsidan några av de nedre. Undertaksbrädorna är i hög grad äldre, av ramsågad gran och furu, fästa med smidd spik.

Undertaket på sakristian var i sämre skick. Detta bestod till stor del av handbilade furubrädor, fästa med smidd spik. Gamla läckage hade åsamkat skador i takstolarna, vilket föranlett insättning av kompletterande enkla takstolar och förstärkningar. Stora delar av undertaksbrädorna byttes mot nya sågade på båda takfallen. De som bedömdes vara i gott skick lämnades kvar. En av de demonterade brädorna sparades på sakristivinden. På nordsidan av takstol nr 4

Rivning av spån på korets norra takfall.

Demontering av befintlig rännal mellan kor och sakristia.

Östsidan av sakristians undertak före reparation. Till största delen bilat virke fäst med smidd spik, dock i dålig kondition.

Sakristians gotiska taklag med knäbock och hanbjälkar. I gavelröset en igenmurad öppning. En av knäbockarna i öster saknar ett stödben.

I botten fanns en äldre rännal av smidda, nitade plåtar.

Montering av nya undertaksbrädor på sakristians östra takfall.

Det omlagda sakristitaket med den äldre rännalsbeklädningen återmonterad. Öppningen i gavelröset är återupptagen och försedd med en lucka.

från söder saknades ett stödben. Ett nytt insattes med mått som de övriga och fästes liksom dessa med dymlingar. Vid demontering av rännalden i koppar upptäcktes under ett lager av tjärpapp en äldre rännald av handsmidda stålplåtar 60 x 50 cm, hopnitade två och två samt vid något tillfälle återmonterade med klippspik. Man valde att återställa detta utförande eftersom inga spår av spånspek kunde iaktas i brädorna under. Plåtarna behandlades med linolja före de återmonterades ovanpå en ny plåttäckning med översköljningsskydd i form av en plåtomsvept träläkt under spånen. För att få en möjlighet till inspektion av sakristivinden återupptogs en äldre igenmurad öppning i gavelröset. I denna sattes en lucka av 1"-brädor, svarttjärad och monterad med fyra spårskruv. I samma syfte upptogs en lucka i korets innertak på samma läge som en äldre lucka, i det sydvästra hörnet mellan två bindbjälkar.

En av takstolarna på sakristian kompletterad med ett nytt stödben.

Den nya täckningen med kluvna finska furuspån.

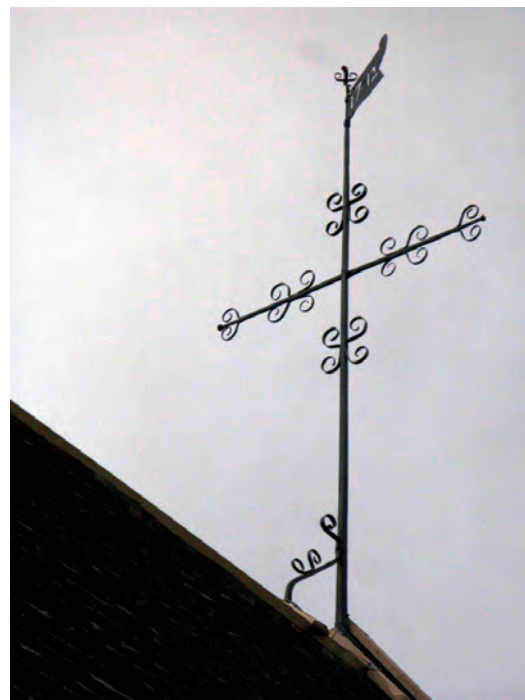

Ny lucka i korets innertak.

Nya spån är av tätväxt kluven finsk furu, doppade i dalbränd trä-tjära och fäst med syrafast spik. I längd är de ca 45 cm, tjocklek i nederkant ca 2,5–3 cm. Änden är fasad. Bleket håller ca 12 cm. Spånen är levererade av Vanhat Talot Oy. I mötet mellan sakristi- och kortak sattes dolda inskottsplåtar. Eftersom de nya spånen bygger något mer i höjd än de äldre så ersattes befintlig övre vindskiva om 12,5 cm med en ny om 20 cm i bredd. Även vattbrädorna om 10,5 cm ersattes med nya om 12,5 cm i bredd. Befintliganockplåtar av koppar täcktes in med nockbrädor. Allt nytt snickeri behandlades med tjära som pigmenterats med järnoxidsvart. Våren 2013 så tjärades alla takfall.

Smideskors

Korsen togs ned och fraktades till Stensjöns smedja och smeden Roland Svensson. Skadade nitförband på östra korsets fotstag förnyades med två nya och sprickan klämdes ihop. Även nitförbandet på västra korsets fot förnyades. Båda flöjlarna försågs med två nya nitade fästen smidda av motsvarande material som i de gamla fästena. Lederna smörjdes med Dinitrolpasta. Den lösa fotbiten på det västra korset löddes fast med ett mässingslod. Deformationer på bandjärnen riktades. Åtgärdade delar behandlades med varm trätjära. Vid upphettning visade det sig att korsen vid flera tillfällen behandlats med trätjära. Ursprungligen bör de ha varit tjärbrända. Efter reparation i smedjan skedde en blästring, försiktig på de tunnare delarna, före behandling med blymönja och svart linoljefärg. Tjärbränning övervägdes men hade varit omständigt och inte gett ett lika fullgott rostskydd även om korsen tjäras vart femte år. För monteringen användes 6" spik och en svarttjärad distanskloss anbringades för monteringen på grund av nivåskillnaden mot gavelnockarna.

Smideskorsen återmonterade.

Detaljer av smideskorsen under och efter restaurering. Nya nitförband och flöjelfästen. Ytorna försiktigt blåstrade och behandlade med blymönja och svart linoljefärg. De översta fotografierna är tagna av Roland Svensson.

Äldre undertak av bilade brädor på sakristian.

Byggnadsarkeologiska rön

Undertak

Undertaket utgörs av ramsågade gran- och furubrädor, ca 1” tjocka, som kantats på långsidorna med yxa. De är fästa mot takstolarna med smidda spikar. Som yngst torde undertaket vara från kyrkans omdaning till gravkapell 1902–1904. Troligen är det i stora delar äldre. Samma typ av tak ligger på koret. På sakristian låg i huvudsak bilade undertaksbrädor, fästa med smidd spik.

Korets taklag

Korets vind har inte tidigare varit åtkomlig för studium. Vid borttagning av ett antal skadade undertaksbrädor uppstod möjligheten att dokumentera det befintliga taklaget, vilket bör vara samtida med korets byggande. Taklaget består av fem typiskt romanska takstolar med dubbla, varandra korsande stödben. De är fästa sinsemellan med enkla järnspik, i högbenen med dubbla. I bindbjälken sitter de med spikskalledymplingar. Bindbjälkarna är på tidigmedeltida vis nedsänkta i murkrönet med puts emellan. I korets mitt löper i öst-västlig riktning en styrbjälke utan synlig dekoration. Materialet i takstolarna är furu med sprättäljd yta. Hopfogningarna utgörs av enkla bladningar. Flera av takstolarna bär tydliga spår av vit kalkfärg, vilket är ett tecken på att konstruktionen ursprungligen varit synlig från kyrkorummet. I de båda västligaste bindbjälkarna finns i södra hälften tre varandra motsvarande urtagningar som kan vara spår av klockupphängningar. Vidare noterades att det finns tre olika lager av innertak utöver dagens. Åldern på det äldsta, som är spikat i bindbjälkarnas undersida är okänt.

Betongpanna från 1910-talets taktäckning, återfunnen på sakristivinden.

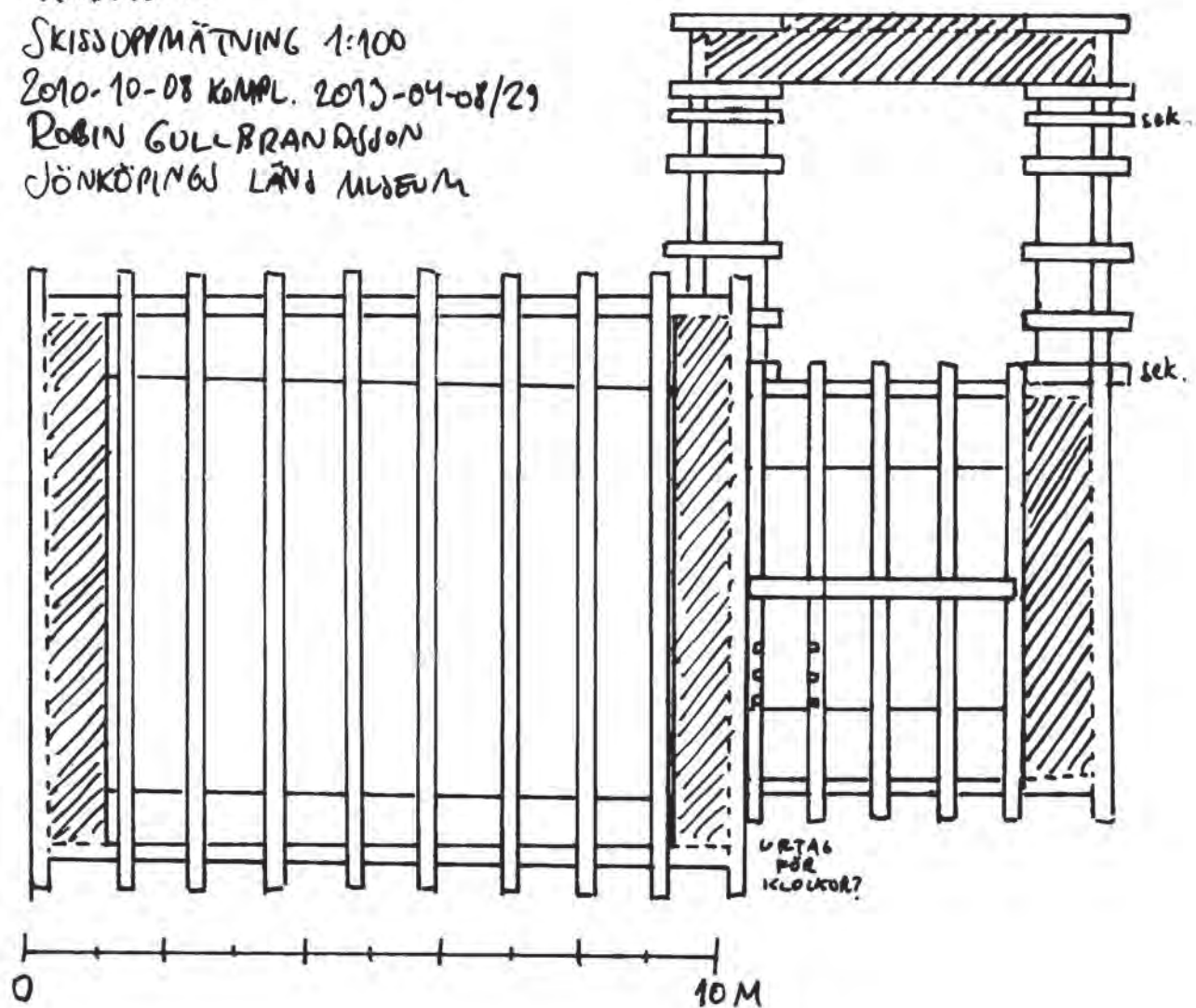
N. SOLBERGA 6:A KYRKA
VINDPLAN

SKISSUPPMÄTNING 1:100

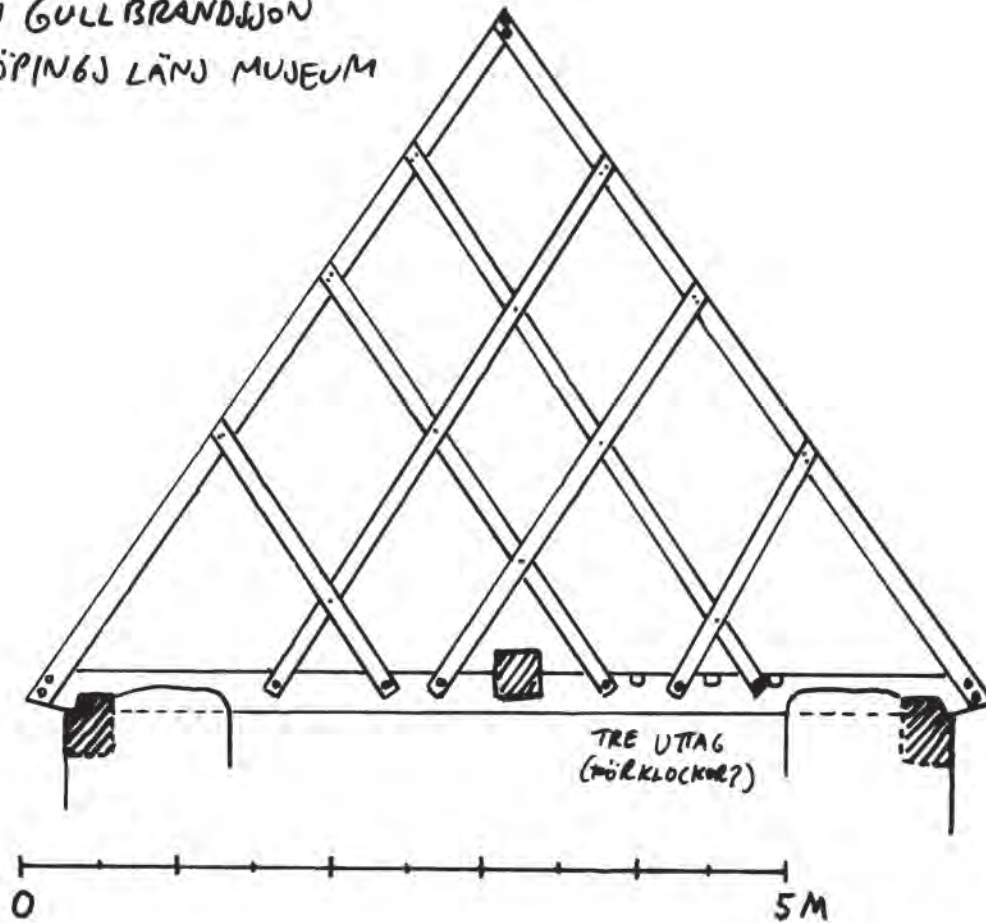
2010-10-08 KOMPL. 2013-04-08/29

ROBIN GULLBRANDSSON

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

N. SOLBERGA G: A KYRKA
TAKSTOL KOR (NR. 2) FR. V
SKISSUPPMÄTNING 1:50
2013-04-29
ROBIN GULLBRANDJON
JÖNKÖPING LÄNS MUSEUM

Tre parallella urtag i två av bindbjälkarna kan vara spår efter en upphängning av klockor.

Korets romanska taklag med kryssade stödben, sett från ovan mot östgaveln.

Halvklov av furu med urhuggning i ena änden, liggande löst på murkrönet. Bredd 26 cm, höjd 12 cm, längd 210 cm. Oklar ursprunglig funktion.

Korets taklag sett nedifrån.

Stödbenens infästning i bindbjälke med spikskalleformade dymlingar. I bakgrunden styrplankan/bjälken.

Möte mellan bindbjälke, högben och remstycke.

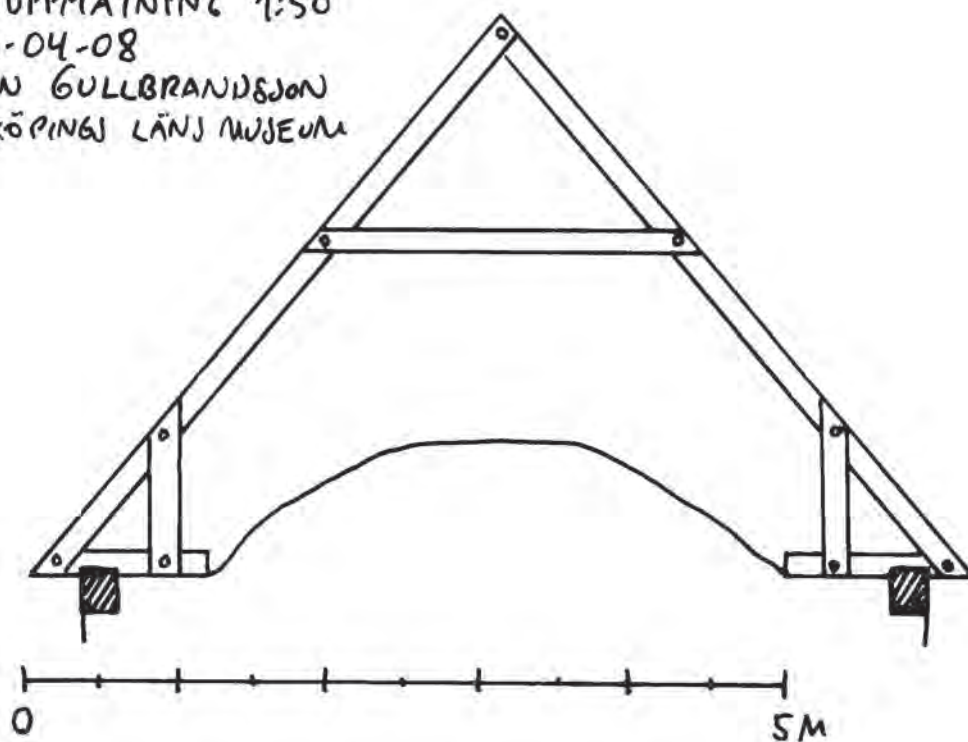
Detalj av högben med sprättäljning och spår av vit kalkfärg.

Infästningarna i bindbjälke är med dymlingar, i övrigt smidd spik.

N. SOLBERGA G:A KYRKA
TAKSTOL SAKRISTIA
SKISSUPPMÄTNING 1:50
2013-04-08
ROBIN GULLBRANDSSON
JÖNKÖPING LÄNS MUSEUM

Inskription på ett av högbenen i sakristian rörande ny spåntäckning 1932.

Sakristians taklag

Sakristians taklag består av fem takstolar – alla, utom de sentida längst i söder och längst i norr, är av gotisk typ med knäbockar och hanbjälke. Delarna är bilade och hopfästade i raka bladningar med dymlingar. På en av takstolarna kan läsas: ”Detta tak har omtäckts med ekspån den 3–4 juni 1932 John Bergström”, på en annan: ”Norra Solberga den 3 juni 1932 John Bergström Gustaf Karlsson, Ormaryd 1932”.

Sammanfattning

Många medeltidskyrkor har under 1900-talet fått sina takfall täckta med sågade ekspån, något som egentligen är ohistoriskt eftersom eken som regel var förbehållen Kronans skeppsbyggnad och i övrigt borde ha betraktats som en lyx. Kluvna furuspån, doppade och strukna med en blandning av röd slamfärg och tjära, så kallad rödtjära torde ha varit det vanligaste, åtminstone i Småland. De uttjänta ekspånen på Norra Solberga gamla kyrkas tak har nu utbytts mot kluvna furuspån. Arbetet har utförts med hög ambitionsnivå och även inbegripet restaurering av smideskors och ordnande av tillgänglighet till kor- och sakristivind.

Referenser

Tryckta källor

Haas, J. 2006. *Kulturrehistorisk karaktärisering och bedömning. Norra Solberga gamla kyrka. Byggnadsvårdsrapport 2006:99*. Jönköping.

Arxiv

Jönköpings läns musei arkiv.

Landsarkivet i Vadstena (Norra Solbergas kyrkoarkiv).

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	433-6219-2011
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2012-01-02
Jönköpings läns museums dnr:	332/2012
Beställare:	Norra Solberga-Flisby församling
Rapportansvarig:	Robin Gullbrandsson
Antikvarisk medverkande:	Robin Gullbrandsson
Entreprenör:	T. Ljungdahl Byggnadsvård AB, Tranås
Smed:	Roland Svensson, Stensjön.
Slutbesiktning:	2013-05-22
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Nässjö kommun
Socken:	Norra Solberga socken
Församling	Norra Solberga-Flisby församling
Fastighetsbeteckning:	Norra Solberga 1:10

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Norra Solberga gamla kyrka har under vinter och vår 2013 fått en ny spåntäckning på sina takfall. Befintliga ekspån byttes mot kluvna furuspån, vilket är mer i linje med kyrkans tidigare utseende.

